

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

1.1 Samova ríša a Veľká Morava

Pojem „Slovensko“ sa objavuje v jazykovom znení na začiatku 19. storočia a pripisuje sa J. Dobrovskému. Pritom však územie obývané Slováckmi sa označuje ako slovenské prinajmenej od začiatku 16. storočia. V nemeckej literatúre sa označovalo ako „slowakisches Land“, neskôr „Slowakei“, v maďarčine možno nájsť termín „Tót ország“, Turci ho označovali „Tót vilájet“ a v moravských prameňoch zo 16. – 17. stor. sa slovenské územie označuje ako „Slováky“ (Lukniš, 1972).

Zmienená veľmi zostručnená história sa však týka iba terminológie. Počiatky utvárania sa územia dnešného Slovenska treba hľadať oveľa skôr v spojitosti s príchodom našich predkov – Slovanov. Slovania začali prichádzať na naše územie po zániku Rímskej ríše v čase sťahovania národov koncom 5. storočia. V 6. storočí už na našom území prevládali. Od tých čias kontinuitne obývajú toto územie, čo nás oprávňuje hľadať korene našej štátnosti v tomto období.

Slovanské kmene, obývajúce územie dnešného Slovenska, boli ohrozované nájazdmi Avarov a tlakom vyspelejšej Franskej ríše. Aby mohli týmto tlakom odolávať, potrebovali sa zjednotiť do väčšieho a tým mocnejšieho kmeňového zväzu. To sa podarilo franskému kupcovi Samovi na prelome rokov 623–624, keď vznikla **Samova ríša**. Bol to prvý organizovaný útvar, ktorého územie s najväčšou pravdepodobnosťou zaberalo južnú Moravu, juhozápadné Slovensko, Dolné Rakúsko a severozápadné Maďarsko. Samovu ríšu, ktorá sa rozpadla po Samovej smrti v roku 658, však historici ešte nepovažujú za štátny útvar. Okrem toho nie je stopercentne dokázaná ani poloha Samovho sídla Vogastisburgu. Niektorí historici ho kladú aj do Korutánska, Čiech alebo aj západne od Čiech.

Územie dnešného Slovenska bolo po rozpade Samovej ríše stále v centre mocenských záujmov expanzívnych Frankov, agresívnych Avarov, ale aj vplyvných Byzantíncov. Moc Avarov sa výrazne oslabil v roku 796, keď ich porazil franský kráľ Karol Veľký a dostal sa do susedstva územia našich predkov. Táto situácia bola vhodná pre Slovanov, ktorí si postupným hospodárskym vývojom a zjednocovaním kmeňov utvorili predpoklady na **vznik prvého štátneho útvaru západných Slovanov – Veľkomoravskej ríše (r. 833 – 907)**, (mapa 1).

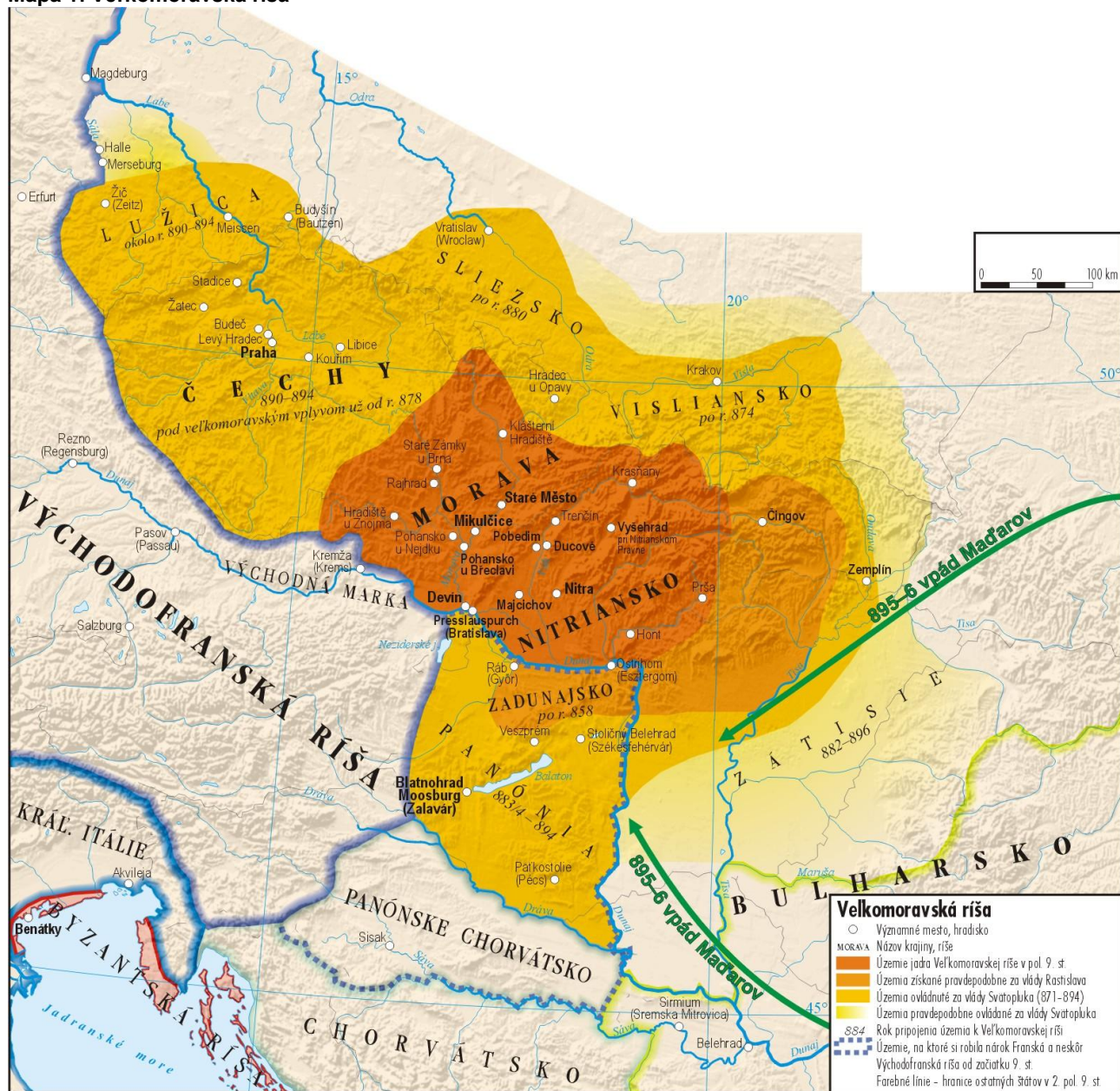
V prvej tretine 9. storočia vzniklo Pribinovo kniežatstvo so sídlom v Nitre. Z juhozápadného Slovenska zasahovalo až do Turca, na Považie, na dolnú Oravu, Spiš, Gemer a Zemplín. Okolo roku 833 porazil Mojmír, ktorý vytvoril v susedstve Moravské kniežatstvo, Pribinu a spojil obe kniežatstvá do jedného celku, ktorý je známy ako Veľká Morava alebo Veľkomoravská ríša.

Najväčšiu rozlohu zaznamenala za panovania Svätopluka (871–894), keď siahala až do Potisia, Malopoľska, západného Maďarska, Čiech, Sliezska a Lužického Srbska. Písomný dôkaz o Svätoplukovi a Veľkomoravskej ríši prináša arabský cestovateľ Ibn Rusta.

O vysokej politickej úrovni a organizovanosti Veľkomoravskej ríše svedčí skutočnosť, že vedela odolávať franskej expanzii. Jej vysoká kultúrna vyspelosť je dokumentovaná prijatím gréckych učencov Konštantína a Metoda v roku 863, ktorí šíрили kresťanstvo. Konštantín už pred príchodom na Veľkú Moravu zostavil slovanské písmo – hlaholiku, ktorú solúnski bratia použili pri prekladaní Biblie a liturgických textov z gréčtiny do staroslovienskej. Starosloviensky jazyk je najstarší a historicky najdôležitejší slovanský jazyk, ktorý v 9. stor. Konštantín a Metod vypracovali a povýšili na spisovný jazyk.

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Mapa 1: Veľkomoravská ríša

Zdroj: Gurňák, 2004

Na konci 9. storočia prenikli z východu do centrálneho dunajského priestoru **starí Maďari**. Svojimi výbojmi v **10. storočí rozvrátili Veľkomoravskú ríšu** a jej územie postupne začlenili do vznikajúceho uhorského štátu (mapa 2).

Víťazi starí Maďari sa uspokojili s územím Panónie a dnešného Slovenska, čo umožnilo staročeským kmeňom založiť si pod vedením Přemyslovcov vlastné české kráľovstvo. Přemyslovci sa pokúšali o ovládnutie západného Slovenska až po dunajskú líniu, čo sa im podarilo len v druhej polovici 10. storočia. Potom ich v tomto priestore na krátku dobu vystriedali poľskí Piastovci. Temer celé územie Slovenska sa snažil ovládnuť aj poľský kráľ Boleslav Chrabrý. Uhorskému kráľovi Štefanovi I. sa však podarilo mierovou zmluvou v r. 1018 priestor ležiaci na juh od Karpát udržať, čím sa územie dnešného Slovenska definitívne stalo súčasťou uhorského štátu.

Veľkomoravská kontinuita bola zachovaná v podobe Nitrianskeho údelného kniežatstva, súčasťou Uhorska, z ktorého bol s najväčšou pravdepodobnosťou čerpaný systém riadenia mladého uhorského štátu.

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Mapa 2: Uhorsko od 11. do 14. St.

Zdroj: Gurňák, 2004

1.2 Slovensko v uhorskom štáte

Slováci ostali pod viac ako tisícročnou nadvládou Maďarov. Pôvodné slovanské obyvateľstvo ako etnická zložka sa udržalo a postupne vyvíjalo, pričom v histórii muselo okrem maďarského tlaku odolávať aj kolonizačným tlakom iných národností, najmä Chorvátov, Srbov, Ukrajincov, Rusínov, Valachov a predovšetkým Nemcov. O ich boji za národné práva v stredoveku svedčí napr. Žilinské privilegium (*Privilegium pro Slavis*) z roku 1381, ktorým kráľ Ľudovít I. zaručil slovenským mešťanom v Žiline paritu v zastúpení v mestskej rade s Nemcami. **Slovenský národ si napriek tisícročnému maďarskému útlaku i tlaku kolonistov zachoval identitu a etnickú dominantu na svojom území. V európskych dejinách to sotva nájde obdobu.**

V období vzniku uhorského štátu nemali ešte štátne hranice líniový charakter, ale vo väčšine prípadov pásmový. Utvárajúci sa uhorský štát nebol hneď schopný okupovať celé územie obývané Slovákmi a len pomaly rozširoval svoje hranice smerom na Karpaty. Príčinou toho bola pomerne ťažká správa rozsiahleho riedko osídleného územia, ale aj ťažkosti s adaptáciou kočovného maďarského obyvateľstva na usadlý poľnohospodársky spôsob života. Preto **v 11. – 12. storočí značná časť Slovenska predstavovala pohraničné pásmo – confinium.** Confinium tvorilo územie zalesnených pohorí, ktoré s riekami predstavovali zároveň obrannú zónu. Severnejšie časti Liptova, Oravy a Trenčína v 11. storočí ešte nepatrili do uhorského štátu. **Hranica s českým kráľovstvom prebiehala v južnej časti v priestore od rieky Moravy asi až po Váh. Hlavnú obrannú zónu predstavovali Malé Karpaty, severnejšie Biele Karpaty a ďalšie pohoria Karpát.** Uhorskí kráľovia zakladali v slovenskom pohraničí strážne osady, ktoré osídľovali etniká Sikulov, Plavcov, Pečenehov. Podľa nich zostali pomenované obce v oblasti Záhorskej nížiny, napr. Plavecký Peter, Plavecký Mikuláš, Sekule alebo Pečeňady na Trnavskej pahorkatine pri Váhu.

Paralelne s utváraním sa štátnych hraníc sa utvárali aj etnické hranice slovenskej národnosti so slovanskými susedmi Moravou a Poľskom, kým **na juhu dnešného Slovenska bolo určenie etnickej hranice veľmi zložitá.** Toto územie obývalo zmiešané maďarsko-slovenské

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

obyvateľstvo, pričom rozširovanie etník v čase a priestore tu nebránili **žiadne väčšie horské bariéry**.

Územie Uhorska a jeho hranice podliehali v období stredoveku viacerým zmenám.

V roku 1412 dal uhorský kráľ Žigmund Luxemburský, ktorý potreboval peniaze na vojnu s Benátkami, **do zálohu poľskému kráľovi Vladislavovi II. 13 spišských miest a Ľubovniansko – podolínske panstvo** (mapa 3).

Mapa 3: 13 spišských miest

Zdroj: Gurňák, 2004

školy na Morave a v Čechách navštevovali aj slovenskí študenti. Po návrate na Slovensko sa zaslúžili už koncom 15. storočia o prvé pokusy o udomácnenie češtiny, ktorou nahrádzali v mestských písomnostiach a v úradnom styku nemčinu a maďarčinu.

V 16. – 17. storočí vďaka slovensko-českým vzťahom v spojitosti s husitským hnutím a hlavne neskorším šírením protestantizmu sa čeština vo forme biblickej češtiny stáva kultúrnym jazykom Slovákov. Tento slovenskému ľudu blízky a zrozumiteľný jazyk nahrádzal v kostoloch i v kultúrnej oblasti latinčinu, pomohol šíriť vzdelanie a odolávať maďarčine a nemčine. U slovenských evanjelikov sa v spevníkoch udržal až do 90-tych rokov 20. storočia. Popri češtine sa v literárnej tvorbe čoraz viac rozvíjala aj slovenčina.

V 16. storočí vnikli Turci do dunajských kotlín. Zabrali na viac ako 150 rokov celé územie dnešného Maďarska. **Severná hranica Osmanskej ríše prebiehala vtedy zhruba po dnešnej hranici medzi Maďarskom a Slovenskom.** Počas jej najväčšieho rozšírenia v roku 1576 prebiehala severne od Štúrova, Šiah, Lučenca a Rimavskej Soboty. Uhorsko sa vtedy v tomto priestore zúžilo zhruba na územie dnešného Slovenska. **Táto historická hranica, ako aj prírodné pomery** (oblúk Karpát s povodím riek vlievajúcich sa do Dunaja) **vytvorili hranicu medzi Horným Uhorskom a Dolným Uhorskom, teda zhruba medzi Slovenskom a**

Boli to mestá: Spišská Nová Ves, Spišské Podhradie, Spišské Vlachy, Poprad, Veľká, Matejovce, Spišská Sobota, Stráže, Vrbov, Ľubica, Tvarožná, Ruskinovce a Spišská Belá. Ľubovniansko – podolínske panstvo malo 3 mestečká: Stará Ľubovňa, Hniezdne, Podolíneec a 13 dedín: Mníšek nad Popradom, Litmanová, Hraničné, Sulín, Kremná, Kamienska, Jarabina, Lacková, Chmelnica, Vyšné Ružbachy, Ferbasy, Nižné, Nová Ľubovňa, Podolinec, Jakubany. Mestá a hradné panstvo zostali súčasťou Uhorska, poľskí králi z nich však vyberali poplatky. Preto nechceli prijať naspäť požičané peniaze a vrátiť mestá Uhorsku. Takáto situácia trvala až do roku 1772, teda 360 rokov, keď bol záloh vrátený pomocou vojenského zásahu.

V rokoch 1471 – 1490 pričlenil Matej Korvín Moravu k Uhorsku. Hoci táto územná zmena netrvala dlho, mala pre slovenské národné povedomie veľký význam. Zblížila Slovensko s Moravou hospodársky i kultúrne. Vzájomná migrácia obyvateľov upevnila používanie češtiny na Slovensku. To bolo veľmi dôležité, nakoľko požiadavky slovenského národa na samostatné územie v rámci Uhorska sa vždy spájali s jazykovou otázkou.

Vzťahy medzi bratskými slovanskými národmi mali dávnejšiu históriu. Rozvoj vzájomných hospodárskych a kultúrnych vzťahov zosilnel najmä po uzavretí česko-uhorskej spojeneckej dohody podpísanej českým kráľom Jánom Luxemburským a uhorským kráľom Karolom Róbertom v roku 1327 v Trnave. Karlovu univerzitu, založenú v roku 1348, ako aj stredné

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Maďarskom. Dnešné územie Slovenska sa takto stalo takmer na dve storočia samostatným územím vo forme kráľovského Uhorska pod habsburskou vládou.

Po bitke pri Moháči v roku 1526, právne až **v roku 1538**, sa územie Slovenska stáva súčasťou mnohonárodnostnej habsburskej monarchie (mapa 4).

Mapa 4: Habsburská monarchia v r. 1526 – 1740

Zdroj: Gurnák, 2004

V období, keď sa v Európe šíрили myšlienky humanizmu a renesancie **dvojité národnostný útlak vyvolal u Slovákov reakciu a túžbu po uzákonení vlastnej reči a vymedzení vlastného územia.** K prvým, ktorí sa pokúsili vymedziť hranice slovenského etnického územia patrili v 17. a 18. storočí slovenskí vzdelanci Ján Jakobeus a Ján Baltazár Magin. Matej Bel v diele *Notitia Hungariae novae historico-geographica* a v ďalších dielach obhajoval autochtonnosť Slovákov v Uhorsku a určil ich zastúpenie v jednotlivých stoliaciach Uhorska. V roku 1787 Anton Bernolák kodifikoval prvý slovenský spisovný jazyk. **V súvislosti s vývojom jazykového povedomia a celkovej emancipácie slovenského národa sa upresňovala aj predstava o slovenskom etnickom území.**

Myšlienky vymedzenia samostatného slovenského územia vychádzali z historického a etnického princípu. **Prvý pokus o formuláciu samostatného slovenského národného územia bol súčasťou**

žiadosti Ľ. Štúra na sneme v roku 1840 a vychádzal z národnostnej mapy J. Čaploviča z roku 1819. Do snemových žiadostí však nebol zaradený.

Ďalšie vymedzenie slovenského etnického územia nachádzame v **Slovanskom národopise P. J. Šafárika z roku 1842.** Územie vymedzil na báze slovenského nárečia. Podľa jeho zistení Slováci obývali v Karpatoch 15 žúp: celú Trenčiansku, Turčiansku, Oravskú, Liptovskú, a Zvolenskú, z veľkej časti Nitriansku, Spišskú, Šarišskú, Tekovskú, Zemplínsku, Gemerskú a Hontiansku župu, z menšej časti Bratislavskú, Novohradskú a Abovskú župu.

Vyvrcholením slovenského národného hnutia boli Mikulášske **Žiadosti slovenského národa** z mája 1848 (obr. 1) a utvorenie Slovenskej národnej rady v septembri v roku 1848. Na ľudovom zhromaždení na Myjave 19. 9. 1848 vypovedala SNR poslušnosť peštianskej vláde. Na čele s Ľ. Štúrom, J. M. Hurbanom a M. M. Hodžom sa stala prvou slovenskou vládou, ktorá vyzvala slovenský ľud do ozbrojeného povstania za oslobodenie Slovenska (1848–1849).

Územné požiadavky Slovákov boli explicitne obsiahnuté **v petícii panovníkovi, ktorá vznikla na zhromaždení Slovenskej národnej rady v Martine (10. 3. 1849).** Žiadalo sa v nej

vyčleniť slovenské územie, oddeliť ho od Uhorska a zabezpečiť autonómne postavenie v rámci ríše. Slovensko malo mať vlastný snem, zastúpenie v parlamente národov ríše a ústrednú správu podliehajúcu priamo ríšskej vláde vo Viedni. Na území autonómneho Slovenska sa mala stať úradnou rečou slovenčina.

Konkrétne návrhy na vyčlenenie slovenského územia z Uhorska predložili viedenskej vláde samostatne **F. Hanrich** (1849) a **J. Kollár** (1849). Kollár navrhoval vymedzenú slovenskú krajinu členiť na štyri dištrikty: Hornopovažský kraj, Dolnopovažský kraj, Banský kraj a Toryský kraj. Viedenská vláda však požiadavky na vyčlenenie slovenského národného územia nerešpektovala.

Obr. 1: Žiadosti slovenského národa

Zdroj: Špiesz, 2002

Vo februári 1861 predložil **J. M. Hurban** ministerstvu vnútra memorandum so slovenskými požiadavkami. **Dožadoval sa v ňom** okrem jazykových, kultúrnych a školských požiadaviek **aj štátoprávneho vyčlenenia Slovenska z rámca uhorského štátu**. Jeho individuálna aktivita nemala úspech.

V dňoch 6. – 7. júna 1861 sa v Martine uskutočnilo celonárodné zhromaždenie, ktorého výsledkom bolo **Memorandum slovenského národa**. Jeho stručnú verziu odovzdala slovenská delegácia cisárovi vo Viedni 12. 12. 1861. Tento pamätný spis obsahoval návrh na Privilégium o politicko-správnej organizácii slovenského Okolia. Tzv. *viedenské memorandum* obsahovalo dve základné požiadavky: 1. **uznať svojbytnosť slovenského národa** a 2. **vyčleniť v rámci Uhorska slovenské Okolie**. Okolie malo predstavovať národnú autonómiu s hlavným mestom (Banská Bystrica). Návrh slovenského Okolia vychádza územne z vtedajších žúp. Tvorili ho čisto slovenské župy: Trenčianska, Oravská, Turčianska, Liptovská, Zvolenská a slovenské časti žúp: Bratislavskej, Nitrianskej, Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej, Gemerskej, Gemersko-Malohontskej, Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej, Turnianskej a Abovskej.

O presnejšie kartografické vymedzenie slovenského Okolia požiadala Matica slovenská (založená v roku 1863) **D. Štúra**. **Dionýz Štúr** chápal vymedzenie slovenského okolia geograficky – komplexnejšie. Nebral do úvahy iba národnostný faktor, ale aj historické a prírodné faktory. **Hranice Okolia na západe, severe a východe určil masívom Beskýd, pričom bral do úvahy historické hranice s Moravou, Sliezscom a Poľskom, na juhu ich tvorili rieky Dunaj a Tisa**. Vymedzené územie zhruba zodpovedalo slovenskej časti Veľkomoravskej ríše a tým historickému Slovensku. Vymedzené slovenské územie **D. Štúr rozdelil na dve časti: západnú, podtatranskú a východnú, nadtiskú**. Hranica medzi nimi viedla rozvodím medzi riekami tečúcimi do Dunaja a riekami vlievajúcimi sa do Tisy. Pokus Matice slovenskej o vydanie mapy **D. Štúra stroskotal na odpore vládnúcich Maďarov**.

Požiadavku Okolia ako „autonómiu nášho národa na istom území“ obhajoval vo svojom časopise *Biele Uhorsko* **J. Hložanský** (1868). Uhorsko sa podľa neho skladalo zo štyroch historicko-geografických častí: Chorvátska, Sedmohradska, Zadunajského okolia a Bieleho Uhorska. **Biele Uhorsko, ktoré vymedzuje hranicou pravej strany Tisy, ľavej strany Dunaja, riekou Moravou a na severe Karpatami, má byť podľa starej uhorskej ústavy otčinou Slovákov**. Hoci bol historikom, prejavil aj vynikajúce geografické myslenie. Rozšírenie hraníc slovenského územia (po Dunaj a Tisu s ohraňením vnútorného pásma Matry) odôvodňoval národohospodárskymi potrebami, v zmysle ktorých sa mala realizovať lokalizácia obchodných centier Slovenska, hlavne do Bratislavy, Komárna a Vácu. Hlavným mestom Bieleho Uhorska a sídlom slovenského kniežat'a mala byť Nitra.

Tento pokus, ako aj všetky ďalšie snahy o riešenie štátoprávnej otázky Slovákov boli na niekoľko desaťročí zahatané po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867. V Uhorsku v roku 1868

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

presadili vládnucci Maďari národnostný zákon, ktorý kodifikoval koncepciu jednotného národa v Uhorsku, pričom za štátny jazyk bola vyhlásená maďarčina. Pre Slovákov nastalo obdobie zosilneného národnostného útlaku a maďarizácie.

1.3 Úsilie Čechov a Slovákov o vytvorenie spoločného štátu

Národnostný útlak vyvolal u nemaďarských národností Uhorska silnú reakciu a spoločné národnooslobodzovacie úsilie. Vyvrcholením vzájomnej spolupráce bol **Kongres národností v Budapešti 4. augusta 1895**. Na ňom slovenskí zástupcovia na čele s Mudroňom, Hurbanom-Vajanským, Štefanovičom a Daxnerom **spolu so Srbmi a Rumunmi** odmietli maďarskú štátnu ideu jednonárodného Uhorska a okrem požiadavky demokratických práv a slobôd **žiadali zabezpečiť pre národnosti autonómiu na úrovni žúp**. Tieto požiadavky však vyvolali ešte väčší maďarizačný útlak.

Koncom 19. storočia začala predovšetkým v radoch študentov v Prahe vznikať **koncepcia česko-slovenskej vzájomnosti**. Propagáciou slovanskej vzájomnosti Čechov a Slovákov sa stala Národopisná výstava v Prahe v roku 1895. O rok neskôr vznikol v Prahe **spolok Československá jednota**. Myšlienka spolupráce medzi Čechmi a Slovákami postupne získavala na Slovensku širokú základňu. Politickí predstavitelia českého a slovenského hnutia sa každoročne stretávali v Luhačoviciach od roku 1908 až do vypuknutia I. svetovej vojny.

Riešenie národnostnej otázky a slovenskej autonómie už koncom 19. storočia výrazne podporovali aj slovenskí vystaňovalci. Počet Slovákov len v Spojených štátoch amerických sa v období I. svetovej vojny odhadoval na 600 000. Demokratický režim USA im umožňoval vytvárať národné spolky a organizácie. Najväčšia organizácia *Slovenská liga* združovala viacero regionálnych a konfesiónálnych organizácií a spolkov. Hneď na začiatku I. svetovej vojny nadviazala spojenie s českými krajanými spolkami s úmyslom vytvoriť spoločný štát Čechov a Slovákov. Tak vznikla 22. októbra **1915 Clevelandská dohoda**, ktorá mala za cieľ **dosiahnuť samostatnosť českých krajín a Slovenska, spojenie českého a slovenského národa vo federatívnom zväzku s úplnou národnou autonómiou Slovenska, s vlastným snemom, vlastnou štátnou správou a so štátnym jazykom slovenským**. Program vytvorenia spoločného štátu Čechov a Slovákov s rozsiahlou slovenskou autonómiou neskôr skoncipoval profesor T. G. Masaryk. Tento program bol podpísaný ako **Česko-slovenská dohoda 31. 5. 1918** predstaviteľmi slovenských a českých organizácií v USA a podľa miesta podpisu je známa ako **Pittsburská dohoda**. *Vyhlásenie česko-slovenskej nezávislosti* publikoval Masaryk v americkej tlači 18. októbra 1918, čím výrazne ovplyvnil americkú vládu a americký ľud v prospech česko-slovenskej samostatnosti.

Český politik, profesor Tomáš G. Masaryk sa pre vznik Československa snažil využiť I. svetovú vojnu. Predpokladom jeho koncepcie bola porážka Nemecka a Rakúsko-Uhorska. Pripojenie Slovenska k Čechám, ku ktorému mal úzky osobný vzťah, malo pomôcť udržať nový štát po vojne. Samotné Čechy by si v nemeckom obklúčení sotva udržali samostatnosť. Preto mali záujem o koridor, ktorým by sa napojili na Rusko. Okrem toho spojenie so Slovenskom im zabezpečilo prístup k Dunaju. Utvorenie Československa bol aj životný záujem Slovákov, nakoľko stáročia trvajúce skúsenosti im nedávali žiadnu nádej zabezpečiť si autonómiu a základné práva v rámci Uhorska.

Aby československý zahraničný odboj po ukončení vojny získal podporu Dohody na utvorenie nového štátu, začal sa aktívnejšie zapájať do bojov a organizovať vojenské jednotky. To sa najskôr podarilo zo zajatcov v Rusku. V októbri roku 1917 mal československý armádny zbor v Rusku dve divízie s delostrelectvom a ďalšie jednotky v počte 30 000 mužov. Tento počet sa do jari 1918 zdvojnásobil. Okrem toho náborom v USA sa dostalo do francúzskej armády 2 500 Čechov a Slovákov, ďalší bojovali v amerických jednotkách, ktoré do bojov zasiahli v roku 1918, ako aj v srbskej a anglickej armáde. Celkove bojovalo v armádach Dohody zhruba 140 000 Čechov a Slovákov.

Ústredným orgánom českej a slovenskej akcie sa stala **Československá národná rada**, ktorá sa sformovala roku **1916 v Paríži**. V jej čele boli **T. G. Masaryk, E. Beneš a M. R. Štefánik**. Československú národnú radu a dočasnú československú trojčlennú vládu (predseda – Masaryk, minister zahraničia – Beneš, minister obrany – Štefánik), utvorenú v Paríži, uznali 14. októbra 1918 všetky dohodové veľmoci: Francúzsko, USA, Anglicko, Japonsko i Taliansko.

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Výrazný prelom vo vojne v prospech Dohody, spôsobený najmä inváziou amerických vojakov (v auguste 1918 ich bolo v Európe už viac ako 1 milión), prinútil viedenskú vládu podať 7. októbra 1918 mierový návrh. V odpovedi na tento návrh 18. októbra 1918 prezident USA Wilson zdôraznil, že medzi Čechoslovákmi a ústrednými mocnosťami je vojnový stav a o povojnovom vnútornom usporiadaní monarchie majú rozhodnúť jej národy. Tým sa definitívne rozhodlo o zániku Rakúsko-Uhorska. O deň neskôr francúzska vláda oficiálne uznala právo Čechov a Slovákov na samostatnosť. V situácii keď monarchia vojnu fakticky prehrala to znamenalo dlhoočakávanú možnosť na emancipáciu utláčaných národov a na nové štátoprávne usporiadanie.

Francúzom vytvorenie Československa vyhovovalo z hľadiska oslabenia Nemecka, Rakúska a aj Uhorska, proti ktorým bojovali. Ich postoj výrazne ovplyvnil M. R. Štefánik, ktorý mal francúzske občianstvo a bol francúzskym generálom.

Odpoveď USA na rakúsku nótu uverejnili *Národné noviny* 22. októbra. Už o 2 dni priniesli správu o zvolaní ustanovujúceho zhromaždenia Slovenskej národnej rady pod hlavičkou schôdze Slovenskej národnej strany na **30. októbra 1918**. Asi 200 zúčastnených delegátov z celého Slovenska vtedy už vedelo, že rakúsko-uhorská vláda prijala podmienky Dohody. Zhromaždenie zvolilo Slovenskú národnú radu a jednomyselne prijalo Deklaráciu slovenského národa, ktorá je známa ako **Martinská deklarácia**. Podľa návrhu, vypracovaného Samuelom Zochom, sa v nej slovenský národ prostredníctvom svojej národnej rady, združujúcej všetky slovenské politické smery, prihlásil k spoločnému štátu Čechov a Slovákov.

V čase prijatia Martinskej deklarácie jej účastníci ešte nevedeli, že v Prahe prijali správu viedenskej vlády ako jej kapituláciu. **28. októbra 1918** začali Pražania ničiť symboly habsburskej moci, Národný výbor prevzal v Prahe moc a vyhlásil **vytvorenie samostatnej Československej republiky**. Vyhlásenie Československého národného výboru o vzniku Československej republiky podpísal v Prahe 28. októbra 1918 ako zástupca Slovenska dr. Vavro Šrobár.

1.4 Vymedzenie hraníc Slovenska po I. svetovej vojne

Pri vymedzovaní hraníc novovzniknutého Česko-Slovenska sa brali do úvahy faktory historické, národnostné, fyzickogeografické, strategické i ekonomické.

Zvláštnym problémom bola **Podkarpatská Rus** (Zakarpatská Ukrajina), ktorá bola oddelená od Ukrajiny posunutím poľských hraníc až k Rumunsku, a stala sa enklávou (mapa 5).

Po rozpadnutí Rakúsko-Uhorska vzhľadom na všeobecnú zaostalosť nebola schopná vytvoriť samostatný štát. Obyvatelia Podkarpatskej Rusi a ich rodáci – emigranti v Amerike v plebiscite rozhodli o pripojení svojho územia k Československu, čím dali prednosť nášmu novovznikajúcemu štátu pred ostatnými susedmi (Poľsko, Rumunsko, Maďarsko).

Najväčším problémom bolo **stanovenie južnej hranice Slovenska**, teda československo-maďarskej hranice. Táto hranica predtým nejestvovala a mala byť vytýčená na území, kde v dôsledku dlhodobej migrácie obyvateľstva Uhorska neexistovala etnická hranica.

V prvých fázach rokovania na *mierovej konferencii v Paríži* (18.1.1919 – 20.1.1920) mala československá delegácia na vyhraničenie slovenského územia *maximalistické požiadavky*. Opierala sa o geografické hranice (v zmysle prírodných hraníc), ktoré mali viesť po Dunaji až po Vác, chrbtami pohorí Cserhát, Bukové vrchy, potom po toku Hornádu od Geszetely po Aszaló, po Zemplínskych vrchoch, ďalej po toku Bodrogu od Sárospataku po Bereczki a odtiaľ juhovýchodným smerom k Tise až k styčnému bodu československo-maďarsko-rumunských hraníc. Slovensko si nárokovalo aj územie za Dunajom, vrátane mesta Šoproň a časti Neziderského jazera. Zaujímavý bol nápad československej vlády o „koridore“ do Juhoslávie, ktorý mal prechádzať pozdĺž maďarsko-rakúskej hranice a mal zabezpečiť Československu prístup k moru v Juhoslávii.

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Mapa 5: Územie ČSR po I. svetovej vojne

Zdroj: Gurnák, 2004

V protiklade k tejto maximalistickej koncepcii bol návrh Dr. Milana Hodžu, ktorý s ním išiel ako československý vyslanec vyjednávať do Budapešti. V snahe zabezpečiť a urýchliť stiahnutie maďarských vojsk, žandárov a maďarskej administratívy z územia Slovenska navrhol v Budapešti vlastnú koncepciu demarkačnej čiary. Jeho demarkačná čiara zahŕňala územia s prevahou Slovákov a bola pre Československo nevýhodná. Nielenže vymedzovala menšie územie Slovenska, ale bola nevýhodná aj z hospodárskych, komunikačných a strategických dôvodov. Preto čs. vláda Dr. Hodžu odvolala a ním koncipovanú hranicu vyhlásila na mierovej konferencii v Paríži za nevyhovujúcu.

Československo-maďarskú hranicu zhruba v jej dnešnej podobe určila *Parížska mierová konferencia 12. júna 1919* a obsahuje ju *Trianonská zmluva*, ktorá bola podpísaná 4. júna 1920. Podpisom Trianonskej zmluvy Maďarsko jednoznačne uznalo Československú republiku a vyhraničenie územia Maďarska voči Slovensku a Podkarpatskej Rusi.

Pri určení priebehu hranice pomerne menej problémov robila západná časť hranice, takzvaný dunajský úsek, vymedzený ústím Moravy a Ipľa do Dunaja. V tomto území však čs. vláda žiadala vytvorenie predmestia Bratislavy na protihlhom pravom brehu Dunaja, resp. jeho zachovanie a rozšírenie. Toto nevelké územie bolo nevyhnutne dôležité pre ďalší priestorový a hospodársky rast mesta, ale aj pre jeho bezpečnosť. Pod tlakom Maďarska a Rakúska však bol na mierovej konferencii v Paríži r. 1919 Bratislave prisúdený len kataster Petržalky o rozlohe 10,5 km². Sporné územie Žitného ostrova, kde malo maďarské obyvateľstvo veľké zastúpenie, bolo ponechané Československu.

Určenie východného, takzvaného potiského úseku hranice bolo zložitejšie. Výsledná hranica je kompromisom etnického, fyzickogeografického a ekonomického prístupu. Československu išlo hlavne o dopravné prepojenie západnej a východnej časti štátu a o zahrnutie čo najmenej maďarského obyvateľstva. Dôležité dopravné spojenie je umožnené, avšak dosiaľ málo využívané Juhoslovenskou kotlinou. Menšie úpravy hranice robila vyhraničovacia komisia r. 1923 v oblasti Šomošky v Cerovej vrchovine, kde územný spor vyvolali Moravsko-sliezska banka a budapeštianska Rimavsko-muráňska spoločnosť, ktorých bane sa mali dostať za štátne hranice.

Pomerne bezproblémové bolo určenie hranice medzi Rakúskom a Slovenskom. Hranica na rieke Morave patrí k najstarším v Európe, utvorila sa asi v 11. storočí. Pri vzniku Československa bola potvrdená Saint-Germainskou mierovou zmluvou z 10. 9. 1919.

Hranica s Českom, resp. Moravou a Sliezske územie bola v rámci Československa len administratívna a nebola predmetom rokovania mierovej konferencie. Podobne administratívna bola aj hranica s Podkarpatskou Rusou, ktorá prebiehala od oblúka Tisy severne cez Východoslovenskú nížinu na Popriečny (1 025 m n. m.) vo Vihorlate a Kremenec (1 221 m n. m.) v Bukovských vrchoch.

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Problematické bolo určenie hranice s Poľskom, i keď v hrubom ponímaní zmienenu hranicu určujú chrbty a hrebene jednotlivých pohorí, pričom hranica medzi Uhorskom a Poľskom patrila k najstabilnejším v Európe.

Na mierovej konferencii v Paríži sa tento problém prerokovával spolu s riešením hranice medzi Československom a Poľskom na Tešínsku, kde úprava hranice bola determinovaná strategickými záujmami československej vlády. Tá upriamila svoj hlavný záujem na Tešínsko, kde boli čiernouhoľné bane a kadiaľ viedla výkonná Košicko-bohumínska železnica, spájajúca západ a východ republiky. Preto československá delegácia, hoci vedela o pročeskoslovenskom zmýšľaní obyvateľov predmetných území Oravy a Spiša, neuplatnila kategorický prístup.

Poliaci spolu s nárokmi na Tešínsko predložili aj nároky na časť územia Oravy a Spiša, čo vzbudilo prekvapenie. Mierová konferencia rozhodla, že na spornom území sa má vykonať plebiscit. Plebiscit sa však ani na Orave, ani na Spiši neuskutočnil. Spor rozhodla konferencia veľvyslancov v belgickom meste Spa 28. júla 1920. Na základe jej rozhodnutia pripadlo Poľsku 12 obcí na Orave s rozlohou územia 374 km² s asi 16 000 obyvateľmi a 13 obcí na Spiši s rozlohou územia 215 km² s asi 9 000 obyvateľmi.

Na Orave to boli obce: Sfnie, Podvlk, Harbakúz, Nižná Zubrica, Vyšná Zubrica, Orávka, Bukovina – Podsklé, Pekelník, Jablonka, Chyžné, Hladovka, Suchá Hora, Vyšná Lipnica, časť Nižnej Lipnice. Rozhraničovacia komisia navrhla výmenu celej obce Nižná Lipnica za Hladovku a Suchú Horu.

Na Spiši sa jednalo o obce: Nová Belá, Frídmán, Krempach, Tripš, Durštín, Čierna Hora, Jurgov, Repisko, Vyšné a Nižné Lapše, Nedeca, Kacvín, Lapšanka. Poľsko žiadalo ešte ďalšie obce (Javorinu, časť chotára Jurgova a Ždiaru). To im bolo odmietnuté.

Nakoľko na predmetných územiach Oravy a Spiša žili prevažne slovenskí obyvatelia, nesúhlasili s daným stavom. Žiadosťami, petíciami, podpisovými akciami i osobnými intervenciami u prezidenta Masaryka sa snažili vrátiť do Československej republiky. K ich požiadavke sa pripojili i americkí Slováci, ale všetky ich snahy boli márne.

1.5 Zmeny hraníc v dôsledku udalostí II. svetovej vojny

Mníchovská dohoda z 29. septembra 1938 znamenala kapituláciu Československa. Zástupcovia Veľkej Británie, Francúzska, Nemecka a Talianska bez účasti Československa na nej podpísali odstúpenie pohraničných území Čiech a Moravy obývaných prevažne nemeckým obyvateľstvom Nemecku.

Na novú tiesnivú situáciu zareagovala slovenská politická scéna na schôdzi v Žiline **6. októbra 1938 návrhom autonómie Slovenska** s vlastnou vládou. Pražská vláda návrh akceptovala. Autonómiu dostala aj Podkarpatská Rus, čím sa Československo stalo federatívnym štátom s názvom Československá republika. Slovensko dostalo oficiálny názov Slovenská krajina.

V prvých dňoch postihla mníchovská dohoda Slovensko z hľadiska územia len málo. K Nemecku bola pričlenená Petržalka a Devín, čo však oslabilo strategickú a geopolitickú pozíciu Bratislavy. Nemilým prekvapením pre Slovensko však boli požiadavky Poľska, ktorému muselo Slovensko odstúpiť už v októbri 1938 7 obcí na Kysuciach, Orave a Spiši s celkovou rozlohou územia 221 km² (Čierne, Skalité, Svrčinovec, Hladovka, Suchá Hora, Javorina, Lesnica). Poľsko vtedy ašpirovalo na postavenie stredoeurópskej mocnosti.

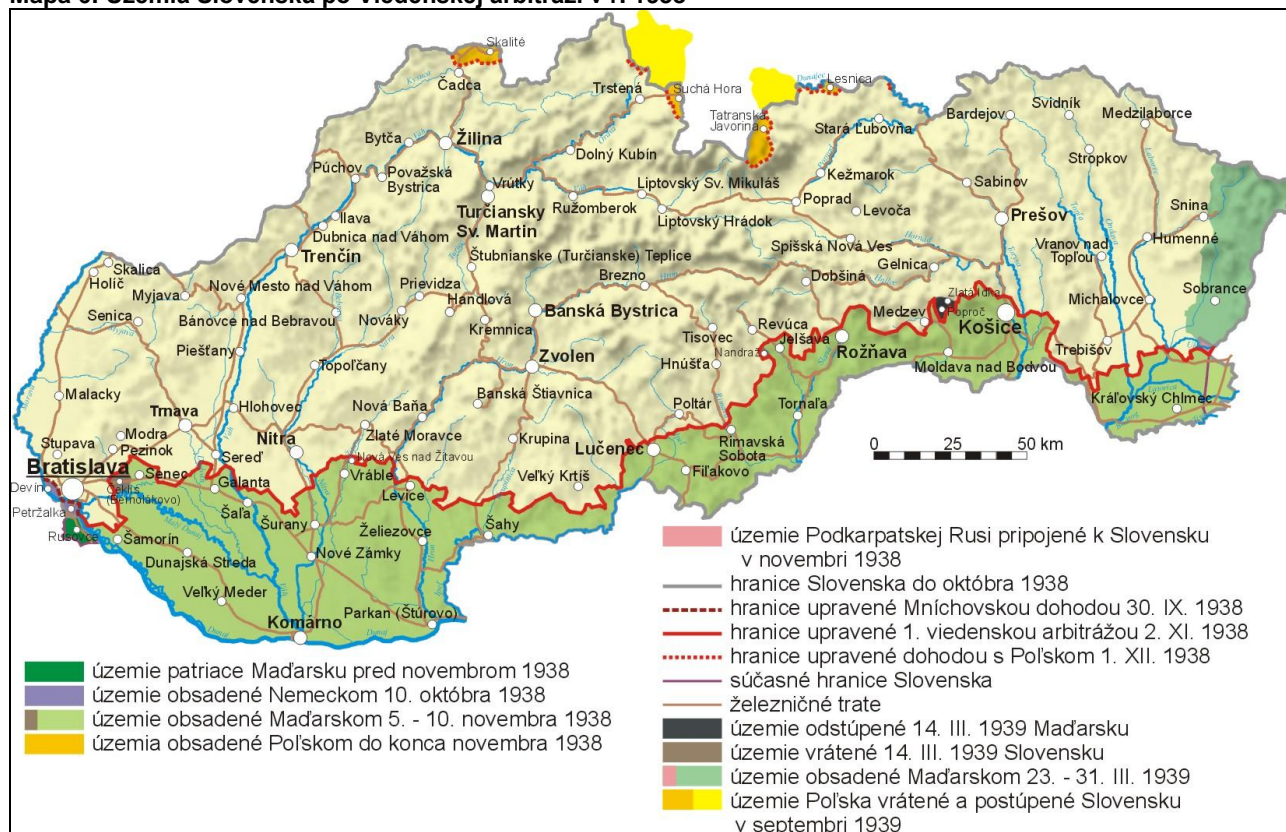
Oveľa väčšie straty boli spôsobené mocenskou dohodou – **Viedenskou arbitrážou 2. novembra 1938** (mapa 6).

Slovenská autonómna vláda bola nútená v zmysle tohto rozhodnutia odstúpiť 10 390 km², čo predstavovalo 21,8 % rozlohy územia Slovenska s najúrodnejšími pôdami, viacerými mestami, vrátane Košíc. Podľa sčítania ľudu v r. 1930 na tomto území žilo 860 tis. obyvateľov, z toho bolo 59 % maďarskej a 32 % slovenskej národnosti.

Napriek viedenskej arbitráži, kde arbitrami bolo Nemecko a Taliansko, Nemci nepodporovali okupáciu celého Slovenska Maďarskom. Obávali sa vytvorenia silného maďarského štátu v strednej Európe, ktorý by sa mohol vymykať nemeckej kontrole. Preto podporovali snahu Slovenska o vytvorenie samostatného štátu. Slovenský snem v tejto situácii odhlasoval odtrhnutie sa od spoločného Československého štátu a **14. marca 1939 vznikol Slovenský štát**. Vznik Slovenského štátu znamenal rozpad Československa. To využili Nemci, nakoľko zmluva o garantovaní nezabratej časti Československa už neplatila a v nasledujúce dva dni obsadili územie Moravy a Čiech. **16. marca 1939** na ich oklieštenom území zriadili **Protektorát Čechy a Morava**.

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Mapa 6: Územia Slovenska po Viedenskej arbitráži v r. 1938

Zdroj: Gurňák, 2004

Pri obsadzovaní Moravy nemecká armáda prenikla na Slovensko až po riekú Váh a toto územie okupovala. Slovenská vláda po zložitých rokovaniach napokon formálne západnú hranicu ubránila, ale musela prísť na to, že sa pozdĺž celých moravsko-slovenských hraníc vytvorila **na slovenskom území vojenská zóna s nemeckými posádkami**.

Maďarsko sa neuspokojilo s územiaми, ktoré získalo na úkor Slovenska, pretože chcelo obnoviť veľké Uhorsko. Po rozpade Československa preto obsadilo Podkarpatskú Rus a 23. marca prenikli maďarské vojská na územie Slovenska. Došlo k vojenskému konfliktu, v dôsledku ktorého **muselo Slovensko odstúpiť Maďarsku pri východnej hranici ďalšie územie o rozlohe 1 055 km², na ktorom bolo 107 obcí a žilo tam vyše 40 tis. obyvateľov prevažne slovenskej a rusínskej národnosti**.

Ako Hitlerov satelit bolo Slovensko vtiahnuté do agresívnej vojny proti susednému slovanskému Poľsku. **Po porážke Poľska v septembri 1939 boli Slovensku vrátené územia okupované na Kysuciach, Orave a Spiši od roku 1938 i s 25 obcami, ktoré Poľsko získalo pri vzniku Československa**.

Po skončení II. svetovej vojny sa obnovené Československo dostávalo pod vplyv Stalina a Sovietskeho zväzu. Výsledkom toho bola aj **dohoda medzi Československou republikou a ZSSR zo dňa 29. júna 1945 o pripojení Podkarpatskej Rusi k Ukrajinskej sovietskej republike (mapa 7)**.

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Mapa 7: ČSSR po pripojení Podkarpatskej Rusi k ZSSR

Pri konečnej úprave československo-sovietskej hranice sme v januári 1946 Sovietskemu zväzu ešte odstúpili železničnú križovatku Čop a 13 severne ležiacich obcí (Ašvaň, Batva, Galoč, Komárovce, Lekárovce, Malé Rátovce, Malé Slemence, Palaď, Palov, Surty, Šalamúnová, Tégláš, Veľké Rátovce). Lekárovce, ktoré najviac vybiehali na západ, s prevahou slovenského obyvateľstva boli v rámci vyrovnania hranice dodatočne vrátené Československu.

Teritoriálna strata na východe bola do určitej miery vyrovnaná rozšírením pravobrežného predmestia Bratislavy, kde boli v zmysle mierovej zmluvy s Maďarskom z 10. februára 1947 pripojené obce Čuňovo, Jarovce a Rusovce s rozlohou 66 km². V nich žilo asi 3 tis. obyvateľov pestrej národnosti (Chorváti, Maďari, Nemci, Slováci). Rozšírenie tzv. bratislavského predmestia malo veľký význam pre rast Bratislavy na pravom brehu Dunaja a neskôr umožnilo alternatívne riešenie výstavby vodného diela Gabčíkovo na slovenskom území.

1.6 Vývoj štátneho usporiadania 1945–1993

Uvedené zmeny boli poslednými úpravami hraníc československého štátneho územia, ďalšie zmeny súviseli až s delimitáciou česko-slovenskej hranice po rozpade Československa (1993).

Zmeny sa však týkali názvu štátu, resp. jeho štátoprávného usporiadania. Od konca II. svetovej vojny sa názov štátu síce vrátil k menu ČSR, no štát rokom 1948 demontoval parlamentnú demokraciu a začal budovať ľudovú demokraciu. V jej rámci boli odbúrané právomoci Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov, čím boli opustené princípy slovenskej samosprávy v prospech ľavicového centralizmu (Čaplovič a i., 2000). To všetko znamenalo podstatné oslabenie postavenia Slovenska v rámci republiky.

V júli 1960 Ústredný výbor KSČ konštatoval, že budovanie socializmu v Československu je ukončené. Tento fakt sa premietol aj do názvu štátu – Československá socialistická republika, čo bolo schválené aj parlamentom. Právomoci slovenských orgánov poklesli na minimum; Zbor povereníkov a jeho predsedníctvo zaniklo. Jediným reprezentantom Slovenska sa stala (podobne ako za SNP) Slovenská národná rada, ktorá však predstavovala moc zákonodárnu i výkonnú (Špiesz, 2002).

Určitým náznakom zrovnoprávnenia Čiech a Slovenska a ich politických orgánov bol ústavný zákon o československej federácii z 27. 10. 1968. Na jeho základe začali pracovať od 1. januára 1969 Česká národná rada, Slovenská národná rada, česká vláda, slovenská vláda, ktoré zastrešovali federálne orgány. Podľa Čaploviča a i. (2000) súčasne s procesom federalizácie prebiehalo obnovovanie tvrdého mocenského monopolu Komunistickej strany, ktorá nebola federalizovaná, ale centralizovaná.

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Preto už v roku 1970 boli právomoci národných orgánov výrazne zúžené a bola posilnená centrálna, federálna moc. Pokusy o federalizáciu zostali tak iba formálnou snahou.

Všetky nevyriešené otázky sa nastolili až po páde komunistickej totality v novembri 1989. Zásadným problémom sa ukázalo postavenie Slovenska, lebo štát zotrval ako formálna federácia a rozdelenie kompetencií medzi federálnu a republikovú vládu. Ešte v roku 1990 sa zmenil názov štátu na Česká a Slovenská Federatívna Republika, no kompetenčné spory sa nepodarilo vyriešiť.

Po voľbách v roku 1992 sa víťazné politické subjekty – česká Občianska demokratická strana a slovenské HZDS rozhodli rozdeliť štát.

Rozhodnutie bolo odsúhlasené národnými i federálnym parlamentom a 1. 1. 1993 vznikli na politickej mape Európy nové subjekty- Slovenská republika a Česká republika.

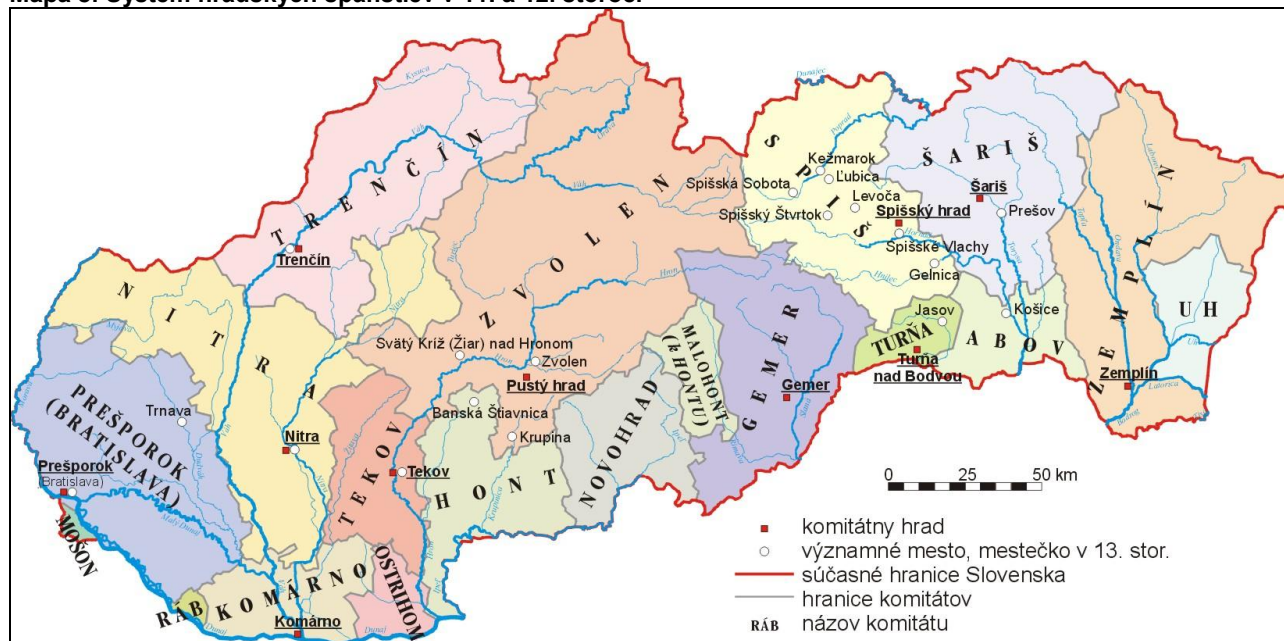
1.7 Vývoj územno-správneho členenia Slovenskej republiky

Na základe archeologických a iných hmotných pamiatok možno konštatovať, že počiatky územnosprávneho členenia Slovenska siahajú už do prvých storočí nášho letopočtu. V tomto období už existovali vyššie sídelné centrá, ktoré zabezpečovali správu aj pre širšie okolie.

Tento stav zotrval aj po príchode Slovanov, dokonca význam niektorých miest (napr. Bratislava, Nitra, Trenčín) sa zvýšil. Po vzniku Veľkej Moravy sa stali súčasťou radiácií štruktúr novovznikajúceho štátneho útvaru.

Prvú oficiálnu reformu územnosprávneho členenia realizoval uhorský kráľ Štefan I. Pre nový uhorský štát, bez skúseností so správou štátu, bol podnetný veľkomoravský systém riadenia štátu, ktorý bol na území dnešného Slovenska zachovaný. Od začiatku 11. storočia do polovice 12. storočia sa vytvoril systém **hradských španstiev** (komitátov), ktoré sídlili na kráľovských hradoch. Nižšou správnu jednotkou boli hradské obvody (mapa 8).

Mapa 8: Systém hradských španstiev v 11. a 12. storočí

Spracoval: Gurňák podľa (Mazúr, E. red., 1980), 2004

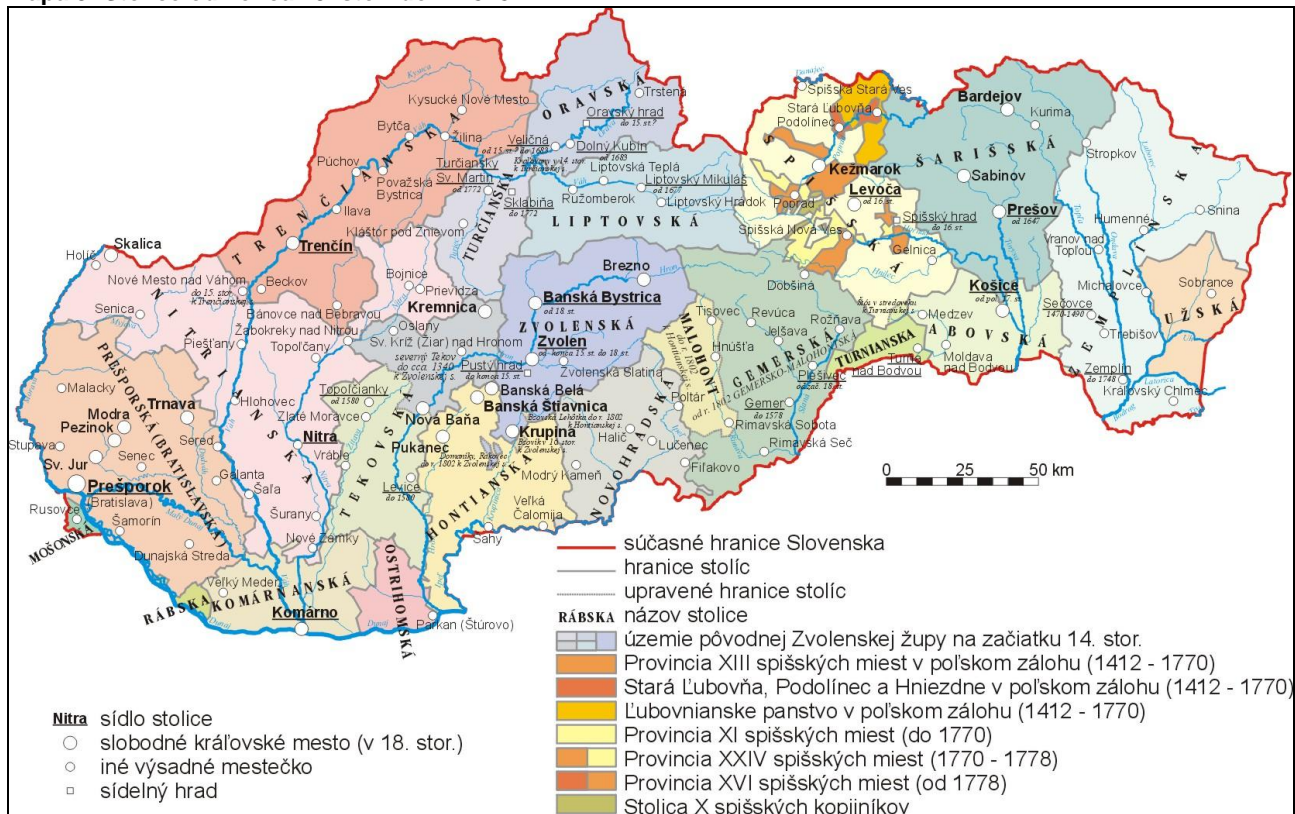
Okrem hradských španstiev existovali na juhozápade Slovenska menšie **pohraničné španstvá**, ktoré nezaberali kompaktné územie (Beckov, Šintava). Vzhľadom na ich pohraničnú polohu plnili najmä obrannú funkciu.

Kráľovské majetky sa postupne zmenšovali procesom donácií v prospech svetských a cirkevných feudálov. Za vlády Ondreja II. (1205–1235) sa vyskytli prípady darovania celých komitátov. Táto politika rozrušila základy celej komitátnej sústavy, čo vyvolalo obavy zo závislosti od veľmožov najmä u najpočetnejšej vrstvy slobodného obyvateľstva – kráľovských servientov (pôvodne vojakov a kráľovských služobníkov). Preto sa kráľovskí servienti (budúci zemanovia) snažili transformovať komitáty na ustanovizne, ktoré by ich ochránili pred veľmožmi.

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Už v 30. rokoch 13. stor. sa im podarilo získať súdnu samosprávu, ktorú je možné považovať za zárodok zemianskych stolíc. Kráľovskými dekrétmi získala šľachta právo voľby štyroch slúžnych, ktorí boli reprezentanti šľachtickej samosprávy. Tým sa ukončila premena hradskej španstiev na **stolice**, ktoré územne na ne nadviazali (mapa 9).

Mapa 9: Stolice od konca 13. stor. do r. 1848

Spracoval: Gurňák podľa (Mazúr, E. red., 1980), 2004

Tento proces však neprebehol na Slovensku naraz a rovnomerne a bol stabilizovaný až v 15. stor. Etapa stolíc trvala takmer 6 storočí a bola najdlhšou etapou územnosprávneho usporiadania na území dnešného Slovenska.

Stolice sa spravidla členili na 4 slúžnovské okresy. Stoličnými centrami zostali hrady, až v priebehu 17. – 18. storočia sa presúvali do centier miest, boli budované reprezentačné administratívne budovy. Najvyšším samosprávnym orgánom stolíc boli podľa Slavíka (1997) stoličné kongregácie. Na čele stolice stál župan, od začiatku 15. stor. sa nazýval hlavný župan.

Vzhľadom na skutočnosť, že Slovensko bolo súčasťou Uhorska, viaceré stolice presahovali dnešné územie Slovenska a siahali na územie dnešného Maďarska, Poľska a Ukrajiny.

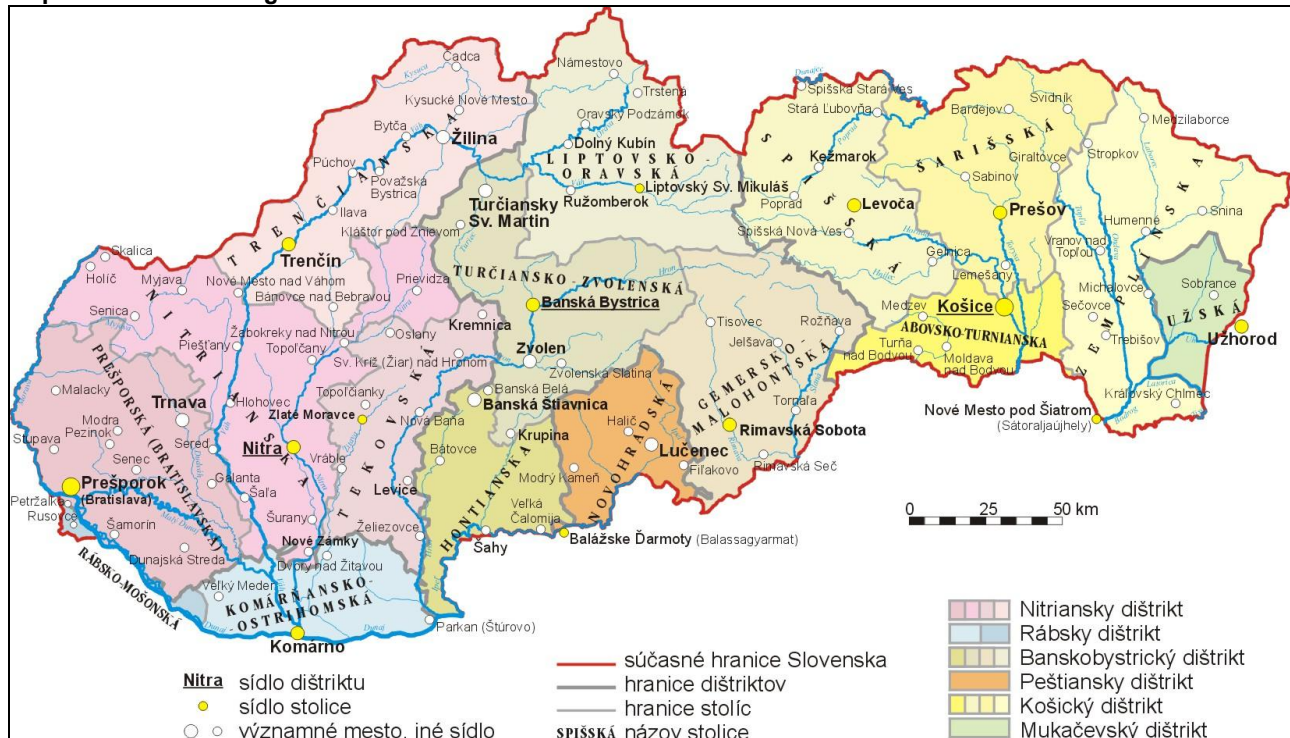
Jediným krátkym prerušením etapy stolíc bola reforma Jozefa II., ktorou bola počas rokov 1785 – 1793 zlikvidovaná stoličná samospráva a nahradená štátnou byrokraciou. Za účelom posilnenia vplyvu štátu a efektívnejšieho riadenia štátu územie Uhorska rozdelil na 10 vojenských **dištriktov**, ktoré sa delili na 4 – 6 stolíc (mapa 10).

Územie dnešného Slovenska bolo rozdelené na Nitriansky, Banskobystrický a Košický dištrikt, čiastočne sem zasahovali aj Rábsky, Peštiansky a Mukačevský dištrikt. Kritériom určovania centier dištriktov bola centrálna poloha mesta v rámci dištriktu.

Reorganizácii sa nevyhli ani slúžnovské okresy, ktoré mali byť plošne rovnako veľké (rozlohou, počtom obyvateľov a sídiel). Pri ich vymedzovaní sa rešpektovala aj dopravná dostupnosť a tým aj geografická realita (najmä reliéf a riečna sieť).

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Mapa 10: Územná reorganizácia za Jozefa II. V r. 1785 – 1790

Spracoval: Gurňák podľa (Mazúr, E. red., 1980), 2004

Jozefínske reformy postihli aj samosprávu slobodných kráľovských miest, ktorá bola zrušená. Reformy však trvali len do roku 1790, keď ich panovník odvolal, čím sa organizácia verejnej správy vrátila do stavu pred rokom 1785. Napriek krátkemu trvaniu mala jozefínska reforma verejnej správy veľký význam, pretože predznamenala ďalší vývoj územnosprávneho usporiadania nášho územia v 19. stor. (Ištok a i., 1999).

Prelom vo formovaní územnosprávneho usporiadania Slovenska priniesli revolučné udalosti z rokov 1848/1849. Bola vyhlásená Slovenská národná rada so sídlom na Myjave. Na území Turčianskej, Liptovskej, Oravskej a Zvolenskej stolice boli na krátke obdobie (od decembra 1848 do marca 1849) konštituované dočasné spravujúce rady, ktoré nahradili promaďarskú miestnu správu slovenskými orgánmi. Zrušené boli v marci 1849 a následne bola obnovená maďarská správa.

Porážka revolúcie znamenala nastolenie Bachovho absolutizmu. Tento fakt sa prejavil aj v územnej reorganizácii územnosprávneho členenia. Ako prvé bolo prijaté tzv. Geringerovo provizórium, neskôr definitívum.

V období provizória bolo v Uhorsku zriadených 5 **dištriktov**, ktoré nenadväzovali na jozefínske dištrikty. Územie Slovenska bolo rozdelené do dvoch dištriktov; Bratislavského a Košického: Rusovce, Jarovce, Čučovo a časť predmestia Győru patrili do Šopronského dištriktu.

Stolice boli zrušené a nahradené župami ako druhostupňovými inštitúciami, ich kompetencie boli obmedzené na oblasť politickej a daňovej správy.

Z teritoriálneho hľadiska župa iba čiastočne nadviazala na stolice, najväčšie zmeny postihlo územie juhozápadného Slovenska, kde sa z pôvodnej Nitrianskej stolice vytvorili Hornonitrianska župa so sídlom v Trnave a Dolnonitrianska župa so sídlom v Nitre.

Obdobie definitívy prinieslo do administratívno-správneho členenia iba nepatrné zmeny.

Reorganizácia územnosprávneho členenia v období Bachovho absolutizmu, aj keď bola odôvodnená a progresívnejšia ako reorganizácia za vlády Jozefa II., nemala trvalejšie uplatnenie. V roku 1860 zaniká nové územnosprávne členenie Uhorska a po krátkom prechodnom období sa v teritoriálnom zmysle obnovili predrevolučné stolice.

Definitívne ustanovenie samosprávnych **žúp** nastalo až po rakúsko-maďarskom vyrovnaní (1867). Na území Uhorska bolo konštituovaných 63 žúp. Župy sa v období dualizmu počtom, názvom a teritoriálnym vymedzením zhodovali so stolicami spreď roku

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

1848. Jedinou výraznejšou zmenou bolo zlúčenie Turnianskej a Abovskej župy a vytvorenie Abovsko-turnianskej župy (mapa 11).

Mapa 11: Župy na Slovensku v r. 1867

Spracoval: Gurňák podľa (Mazúr, E. red., 1980), 2004

Župy boli členené na slúžnovské okresy, ktoré boli kreované na princípe dobrej dopravnej dostupnosti. Slúžnovské okresy sa neskôr stali základom slovenských okresov Československa.

Významné zmeny boli uskutočnené v správe miest. V roku 1870 boli reformou mestskej správy zrušené práva slobodných kráľovských miest. Zriadené boli municipálne mestá, ktoré boli samosprávnymi jednotkami zrovnoprávnenými so župami. Od roku 1877 do tejto kategórie patrili mestá Bratislava, Košice, Banská Štiavnica a Komárno. Ostatné mestá mali štatút miest so zriadeným magistrátom.

Župné zriadenie sa zachovalo ako provizorium aj v prvých rokoch existencie Československa, pretože hlavnou prioritou politickej reprezentácie mladého štátu bolo stanovenie štátnych hraníc. Územné zmeny žúp reflektovali vznik južnej hranice s Maďarskom, čím došlo k rozdeleniu Rábskej, Komárňanskej, Ostrihomskej, Hontianskej, Novohradskej, Gemersko-malohontskej, Abovsko-turnianskej a Zemplínskej župy. Samosprávna funkcia žúp bola potlačená a moc bola sústredená do rúk župana. Župy sa členili na 95 slúžnovských okresov.

V roku 1923 došlo k zákonnej úprave, podľa ktorej boli uhorské župy so slúžnovskými úradmi zrušené a nahradené **velžupami**. Slovensko bolo rozdelené do 6 velžúp, priamo podliehajúcich jednotlivým ministerstvám. Táto reforma znamenala podľa Ištoka a i. (1999) zásadný medzník vo vývoji územnosprávneho usporiadania Slovenska, lebo prvýkrát sa upustilo od prirodzených regiónov, fungujúcich s drobnými obmenami takmer 900 rokov a k obnove týchto prirodzených celkov až do súčasnosti nedošlo.

Velžupy sa členili na 79 okresov, ktoré sa stali základom okresov, existujúcich so zmenami až do roku 1960. Územne čiastočne nadväzujú na slúžnovské okresy.

V roku 1923 nastali aj zmeny, týkajúce sa miest; kategória municipálnych miest a miest so zriadeným magistrátom bola zrušená.

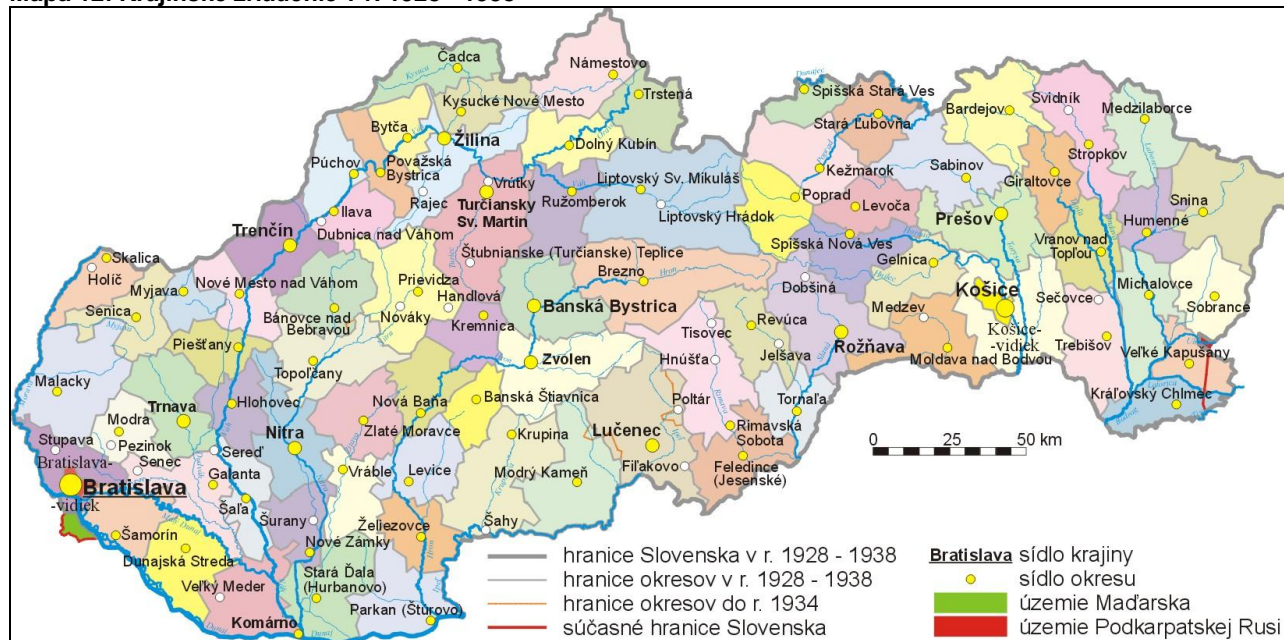
Ďalšia zmena sa dostala do platnosti v roku 1928 a bola založená do zavedenia **krajinského zriadenia**, ktoré podstatne zjednodušilo a zjednotilo komplikovanú politickú správu Československa. V Československu boli zriadené 4 krajiny: česká, moravsko-sliezská, slovenská a podkarpatská. Každá krajina sa členila priamo na okresy, na Slovensku bolo vyčlenených 77 okresov (mapa 12).

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Udalosti v predvečer II. svetovej vojny poznamenali ďalší územnosprávny vývoj Slovenska. 6. októbra 1938 bola vyhlásená autonómia Slovenska, v novembri 1938 stratilo Slovensko dôsledkom viedenskej arbitráže južné okresy. 14. marca 1939 došlo ku vzniku samostatného slovenského štátu, historicky prvýkrát Slovensko vystupuje ako samostatný štát na politickej mape sveta.

Mapa 12: Krajské zriadenie v r. 1928 - 1938

Spracoval: Gurňák podľa (Mazúr, E. red., 1980), 2004

Krajský systém bol v novokonštituovanom štátnom útvere platný do konca roka 1939, od 1.1. 1940 bol revitalizovaný systém **žúp** (bolo ich 6), územne nadväzujúcich na veľžupy z rokov 1923–1927. V porovnaní s krajským systémom došlo k poklesu počtu okresov zo 77 na 60, čo bolo dôsledkom arbitrážnych strát územia.

Župné zriadenie sa v podstate udržalo až do roku 1945. Po obnovení Československa sa reštituovali okresy podľa stavu z roku 1938; územnosprávna organizácia bola dvojstupňová: mestá a obce a okresy.

Nástup komunistického režimu (1948) znamenal likvidáciu akékoľvek formy samosprávy zavedením byrokratického trojstupňového systému národných výborov. Reformou bol iniciovaný vznik nových územnosprávnych jednotiek – **krajov**, ktoré boli nadokresnými správnymi celkami (mapa 13).

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

Mapa 13: Správne členenie v r. 1949 – 1960

Spracoval: Gurňák podľa (Mazúr, E. red., 1980), 2004

Ich kreovanie bolo ovplyvnené ekonomickými a politickými princípmi. Na Slovensku vzniklo šesť krajov, ktoré sa ďalej členili na okresy.

Od 1. júla 1960 došlo k reorganizácii územnosprávneho usporiadania, ktorá znamenala redukcii počtu krajov a okresov. Pri vytváraní nových krajov sa zohľadnili hospodárske, politické dôvody, ale hlavne excentrická poloha Bratislavy, ako jadra západoslovenskej oblasti (Ištok a i., 1999). Vytvorené boli tri kraje (postavenie Bratislavy, ako samostatného kraja bolo upravené až v roku 1969), rovnako redukovaný bol aj počet okresov (33). Daný stav dokumentuje (mapa 14).

Mapa 14: Územné členenie v r. 1960 - 1990

Spracoval: Gurňák podľa (Mazúr, E. red., 1980), 2004

Správa jednotlivých stupňov verejnej správy (kraj, okres, obec/mesto) sa opierala tak ako v predchádzajúcom období o systém národných výborov, ktoré boli formou, potláčajúcou samosprávny moment verejnej správy. Boli riadené a kontrolované centrálné, pričom ich politická

1 VÝVOJ ŠTÁTNEHO ÚZEMIA A HRANÍC

štruktúra reflektovala ústavou garantované monopolné postavenie komunistického štátu v štáte. Tento systém na Slovensku zotrval až do roku 1990.

V prechodnom období územnosprávneho členenia došlo (1990–1996) došlo k transformácii 3-stupňového systému (kraj, okres, obec) na 2-stupňový. Z predchádzajúceho systému boli zachované **okresy** (38), medzi ktorými boli veľké rozdiely v rozlohe i počte obyvateľov. Ako prvý stupeň boli vytvorené **územné obvody** (121), ktoré nahradili obce. Pri kreovaní územných obvodov (bola deklarovaná ich dočasnosť) sa rešpektovali územné hranice. Ich priestorové vyhraničenie bolo vo viacerých prípadoch nevhodné, hlavne z dôvodu nezohľadnenia prirodzenej spádovitosti (Slavík, 1997b).

Pre prechodné obdobie bolo typické obnovenie samosprávy, príprava regionálneho stupňa samosprávy a vyjasňovanie kompetencií samosprávy a štátnej správy v rámci pripravovaného nového územnosprávneho členenia Slovenska.

Prechodné obdobie bolo ukončené novým Zákonom č. 221/1996 o územnosprávnom usporiadaní, ktorý ustanovuje sídla krajov a okresov a Zákonom č. 302/2001 o samospráve vyšších územných celkov (zákon o samosprávnych krajoch). Samosprávne územné celky Slovenska sú **obce** a **vyššie územné celky** (samosprávne kraje), administratívne celky sú **kraje** a **okresy** (mapa 15).

Mapa 15: Územnosprávne členenie Slovenskej republiky, SODB 2001

Zdroj: Gurňák, 2004

Od 1. 1. 2004 boli okresy ako jednotky územnej štátnej správy zrušené, časť ich kompetencií prevzali obvodné úrady (50). Význam okresov bol zachovaný v podobe štatistických jednotiek.